

מאירס - ג'זינט - מכון ברזקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

המרכז לחקר מוגבלויות
ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות

שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים
בבתי ספר יסודיים: מעקב אחר יישום
"פרק השילוב" בחוק חינוך מיוחד

דניז נאון ♦ אלן מילשטיין ♦ מירב מרום

המחקר מומן בסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות

דוח מחקר

דמ-586-11

פרסומים נוספים של מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בנושא

בן, א'; נאון, ד'. 2010. פעילויות פנאי לילדים עם צרכים מיוחדים במערכת שירותי הרווחה בישראל: מיפוי והערכת צרכים. (טרם פורסם)

נאון, ד'; מורגנשטיין, ב'; שימעל, מ'; ריבליס, ג'. 2000. ילדים עם צרכים מיוחדים: הערכת צרכים וכיסויים על-ידי השירותים. דמ-355-00.

נאון, ד'; סנדלר-לף, א'; דולב, ט'; פרימק, ח'. 1997. הצטיינות במסגרות החינוך המיוחד. מ-82-97.

שרון, א'; צ'סנר, ס"ש; אור-נוי, א'; שטרסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי ספר בירושלים - תמצית מחקר הערכה. תמ-26-08.

שטרסברג, נ'; נאון, ד'; זיו, ע'. 2008. ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדואית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על האמהות. דמ-503-08.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלה גם באתר המכון: www.jdc.org.il/brookdale

תמצית המחקר

1. מבוא

בסוף שנת 2002 התקבל תיקון מספר 7 לחוק חינוך מיוחד, הידוע בשם "פרק השילוב". אמנם, לפני חקיקת החוק כבר שולבו ילדים עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך הרגילה (להלן: תלמידים משולבים), אולם, החוק מחייב את המדינה לממן את שירותי התמיכה הנלווים שלהם נזקק התלמיד המשולב: שירותי סיוע, שירותים פסיכולוגיים ופרה-רפואיים ועזרים מסייעים שונים. בנוסף לכך, החוק קובע ומפרט את התפקיד ואת כללי ההתנהלות של ועדות השילוב אשר עליהן מוטלת ההחלטה בדבר זכאות הילד לשילוב במסגרת חינוך רגילה. כמו כן, התיקון לחוק מעגן בחקיקה את חובת מעורבות ההורים ושיתופם בקבלת ההחלטה בוועדת השילוב, יחד עם זכותם לערער עליה. עוד קובע החוק כי בתחילת כל שנת לימודים תיקבע לכל תלמיד משולב תכנית חינוכית יחידנית וכי גם בעת גיבושה חייבים לשתף ולערב את הורי הילד.

יישום התיקון לחוק, במגבלות מסוימות, החל בשנת 2003, אם כי תוספת התקצוב למטרת יישומו ניתנה רק כשנה לאחר מכן, משנת 2004-2005 (תשס"ה).

המחקר הנוכחי נועד לספק תמונת מצב עדכנית על סוגיות מהותיות בתחום השילוב.

2. מערך המחקר

2.1 מטרת המחקר

- מטרת המחקר הייתה לבחון היבטים ביישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד
- ◆ היבטים פרוצדוראליים של החוק, כגון: ועדת שילוב ובניית תכנית חינוכית יחידנית
  - ◆ שירותי תמיכה נלווים: סייעת, שירותים פרה-רפואיים, שירות פסיכולוגי ועוד
  - ◆ התאמת מבנה בתי הספר וציוד עזר
  - ◆ הכשרה והדרכה של צוותי הוראה, של סייעות ושל הורים לילדים משולבים
  - ◆ מידת השיתוף והמעורבות של ההורים בתהליך השילוב
  - ◆ שילוב חברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים
  - ◆ קשיים והצלחות בתהליך שילוב הילד.

2.2 שיטות המחקר

נערכו ראיונות עם אנשי מפתח ומקבלי החלטות בתחום ממשרד החינוך ומהעמותות השונות.

לאחר מכן, נבדקו היבטים שונים של תהליך השילוב על-פי שלושה מקורות מידע:

- ◆ מנהלי מתי"אות
- ◆ מנהלי בתי ספר יסודיים בזרם הממלכתי והממלכתי-דתי
- ◆ הורים לילדים משולבים בחינוך היסודי.

המחקר כלל ראיונות עם רוב מנהלי המתי"אות (53 מתוך 67), עם מדגם מייצג של 363 מנהלי בתי ספר ועם 302 הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים שונים. יש לציין כי מדגם ההורים נאסף דרך עמותות וארגוני הורים, ולכן, סביר להניח כי מדובר באוכלוסייה אקטיבית, מודעת לזכויותיה וביקורתית יותר. יחד עם זאת, כפי שנראה בהמשך, אנו מוצאים הלימה בנושאים רבים בין דיווחי ההורים לדיווחי מנהלי בתי הספר.

הממצאים מתייחסים לתקופה שבין שנת 2006 לסוף שנת 2007, ארבע שנים בלבד לאחר תחילת יישום פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד. להלן יוצגו ממצאים מרכזיים של המחקר וכן המלצות להמשך יישום החוק.

3. ממצאים

3.1 בחירת בית הספר

כמחצית ההורים בחרו את בית הספר של ילדם עקב קרבתו הגאוגרפית לביתם וכחמישית בחרו על סמך המוניטין שלו כבית ספר בעל נכונות לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים ובעל ידע בתחום השילוב. רוב ההורים דיווחו שקיבלו את המידע הדרוש להם לשם בחירת בית הספר. אולם, כשליש ציינו שעדיין היה חסר להם מידע לשם בחירת בית הספר, בעיקר, בנוגע למידת הנכונות, הניסיון והידע של בתי ספר בסביבה לקלוט תלמידים עם צרכים מיוחדים. בנוסף, צוין מחסור במידע על היבטים הקשורים לתהליך השילוב בבית הספר, כולל תכניות לימודים ספציפיות וזכויות הילד המשולב.

3.2 ועדות שילוב

על-פי "פרק השילוב", בכל בית ספר צריכה לפעול ועדת שילוב בית-ספרית הקובעת את הזכאות של ילדים עם צרכים מיוחדים לקבל שירותי תמיכה, לאור רמת תפקודם והאבחונים שלהם. רוב-רובם של מנהלי המתי"אות (93%) ושל מנהלי בתי הספר (98%) דיווחו שבבתי הספר אכן פועלות ועדות שילוב באופן סדיר. במקביל, רוב ההורים ציינו שילדיהם עברו ועדות שילוב.

רוב מנהלי בתי הספר (56%) ציינו כי זמן ההמתנה לוועדת שילוב עומד על פחות מחודש. עם זאת, כ-13% ציינו כי מדובר בלמעלה משלושה חודשים. ראוי לציין כי על-מנת להגיע לוועדת שילוב, נדרש אבחון מגורם קביל. אולם, בשל התורים הארוכים לאבחונים, הורים אשר אין ביכולתם לממן אבחון פרטי לילדם, נאלצים להמתין זמן רב יותר.

אף שפרק השילוב מיושם, מנהלי בתי ספר ומנהלי מתי"א דיווחו על ילדים עם צרכים מיוחדים שאינם זוכים למענה הדרוש להם בבית הספר, כיוון שאינם עוברים ועדות שילוב. חמישים ושבעה אחוזים ממנהלי בתי הספר הצביעו על קבוצה גדולה בקרב הילדים עם צרכים מיוחדים שכלל אינם פונים לוועדות שילוב, מרביתם בעלי לקות למידה או לקות למידה המשולבת עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות. לפי הערכת מנהלי בתי הספר, הסיבה לכך היא חשש ההורים מהתיוג או שהלקות אינה חמורה מאוד והילדים ממילא אינם זכאים לשירותים במסגרת פרק השילוב.

בעיה זו הועלתה גם בידי אנשי מפתח במשרד החינוך לפני ביצוע הסקר. לדבריהם, לאחר כניסתו של "פרק השילוב" לתוקף, דווקא בעלי לקויות קלות יחסית "נופלים בין הכיסאות", משום שאינם זכאים ברוב המקרים לתמיכה במסגרת סל השילוב, ועל כן, כלל אינם פונים לוועדות השילוב.

שבעים וחמישה אחוזים ממנהלי בתי הספר וכ-91% ממנהלי המת"אאות ציינו שנציג מתי"א נוכח בוועדות שילוב באופן קבוע או ברוב המקרים. נוכחות של איש מקצוע חיצוני בוועדות אלו הנה חשובה במיוחד. הדבר בא לידי ביטוי בדברי נציגים בכירים של מערכת החינוך. הם גם ציינו כי גורם כזה עשוי לסייע למנוע ניגודי אינטרסים ולתרום למקצועיות הדיונים בוועדה ולטיב ההחלטות בנוגע לילד. עוד הוסיפו כי לאור תרומתם הייחודית של נציגי המת"אאות, חשוב להגדיל ולמסד את היקף מעורבותם בוועדות השילוב.

3.3 יישום תכנית הטיפול האישית

רוב ההורים סברו שהחלטות הוועדה בנוגע לילדם יושמו במלואן, ורק כרבע סברו שהן לא יושמו או יושמו באופן חלקי, בעיקר בתחום שירותי הסייעת. פחות ממחצית ההורים דיווחו שנבנתה לילדם תכנית חינוכית יחידנית בבית הספר.

מנהלי בתי ספר ציינו כי, לעתים, גם כאשר הוועדה מחליטה על זכאות לילד, התמיכה אינה ניתנת במלואה או באופן מדי.

3.4 מעורבות ההורים בתהליך השילוב

רוב ההורים העידו שהשתתפו, ואף השפיעו, על החלטות ועדת השילוב. עם זאת, כפי שכבר צוין, יש לסייג ממצאים אלה באופנים הפעיל והמעורב יותר של ההורים שגויסו לסקר בעזרת עמותות וארגוני הורים. במקביל, כ-55% ממנהלי בתי ספר ציינו כי הורים משתתפים באופן פעיל בהחלטות הוועדות וכי יש להם השפעה. לעומת זאת, רק 17% ממנהלי המת"אאות ציינו כי הורים משפיעים בפועל על קבלת החלטות בנוגע לילדם בוועדות השילוב.

היבט נוסף של מעורבות ההורים נוגע להשתתפותם בגיבוש תכנית חינוכית יחידנית בעבור ילדם. כשני שלישים ממנהלי המת"אאות וממנהלי בתי הספר ציינו כי הורים כמעט שאינם מעורבים בקביעת תכנית חינוכית יחידנית בעבור ילדם. מרבית ההורים שהיו שותפים לבנייתה הביעו שביעות רצון גבוהה או גבוהה מאוד ממנה. מנהלי בתי הספר ומנהלי המת"אאות הדגישו את הצורך בהגברת מעורבות ההורים בתחום זה.

3.5 הדרכת הורים

נראה שלהורים ניתנת הדרכה מועטה במהלך תהליך השילוב: פחות משליש מההורים ציינו שקיבלו הדרכה או ייעוץ בנושאים הקשורים לשילוב במהלך השתלבות הילד בבית הספר מגורמים מקצועיים במתי"א, בבית הספר או בארגון ההורים שבו הם חברים. גם אלו שקיבלו הדרכה, השתתפו בדרך כלל במפגש אחד בלבד במשך השנה. כרבע מהמרואיינים שקיבלו הדרכה, ציינו כי קיבלו הסבר בנוגע לוועדת השילוב. כשליש ממקבלי ההדרכה ציינו כי הם עדיין זקוקים למידע או הדרכה נוספים לגבי נושאים שונים הקשורים בשילוב.

3.6 הכשרת צוותי הוראה

בנוסף לצורך בהדרכת הורי הילדים, נבדק הצורך בהכשרה של צוותי בתי הספר (מנהלים, מורים וסייעות) בנושאים השונים הקשורים לשילוב. לדעת רוב רובם של מנהלי המת"אאות ומנהלי בתי הספר, המחנכות יודעות תמיד או ברוב המקרים כיצד לנהוג כאשר מתעוררת בעיה הקשורה לילד המשולב. עם זאת, עדיין דווח על הצורך בייעוץ והדרכה למורים המשלבים לגבי לקויות ספציפיות, ובמיוחד, לגבי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות (לדעת 96% ממנהלי המת"אאות ו-84% ממנהלי בתי הספר) ולגבי לקויות למידה חמורות (לדעת כ-80% ממנהלי בתי הספר).

קיימות תכניות הדרכה שפותחו במת"אאות או במרכזים פדגוגיים אזוריים של משרד החינוך. ההדרכה ניתנת בידי מדריכים המגיעים לבתי הספר מהמת"אאות, בימי עיון או באמצעות חלוקת חוברות מידע. עם זאת, מדיווחם של מנהלי המת"אאות ומנהלי בתי הספר נראה שהמשתתפים העיקריים בהשתלמויות הם מורים לחינוך מיוחד. לדוגמה, רק 26% ממנהלי בתי הספר ציינו שבהשתלמויות משתתפים מורים לחינוך רגיל, אף על פי שהם אלה הנזקקים במיוחד להשתלמויות אלו. הן מנהלי המת"אאות והן מנהלי בתי הספר דיווחו על השתלמויות המיועדות לצוותים רב-מקצועיים בבית הספר, שלעתים משתתפים בהן גם מורים רגילים. עם זאת, חשוב לחזק את נושא ההדרכה, במיוחד עבור הלקויות שלגביהן ציינו המנהלים כי קיים צורך רב בהדרכה.

צורך בהכשרה קיים גם בקרב הסייעות: 65% מבין המנהלים אשר דיווחו כי בבית ספרם מועסקות סייעות ציינו שהסייעות אינן מקבלות כל הכשרה מטעם בית הספר.

בדומה להערכת מנהלי בתי הספר, מרבית ההורים סברו שהמחנכת יודעת להתמודד בהצלחה עם צרכי המיוחדים של ילדם ועם הבעיות האופייניות לילדים עם הלקות באופן כללי. יחד עם זאת, רובם (כשלושה רבעים מההורים) העריכו את ההכשרה והידע של המחנכת בתחום ההתמודדות עם ילדים עם צרכים מיוחדים כחלקית. ייתכן שרשמית, רמת הידע והכשרה של המחנכת אמנם נמוכה, אולם, באופן יום-יומי היא מצליחה להתמודד עם צרכי המיוחדים של הילד, בזכות תכונותיה האישיות או ניסיונה הפדגוגי הכללי.

3.7 שירותי תמיכה נלווים

לפי דיווח מנהלי בתי הספר, שירותים כמו פסיכולוג, יועץ חינוכי, הוראה מתקנת וסייעת קיימים במרבית בתי הספר. למעלה ממחצית המנהלים אף ציינו כי בבית ספרם ניתן גם טיפול באמנות. קצת פחות משליש מהמנהלים דיווחו כי קיימים בבית ספרם שירותים פרה-רפואיים, כמו מרפא בעיסוק וקלינאי תקשורת.

הורי הילדים המשולבים התבקשו לציין האם ילדם מקבל שירות זה או אחר, וגם האם התמיכה בכל אחד מהשירותים מספיקה. עוד התבקשו לציין, במקרה שילדם אינו זכאי לשירות כלשהו, האם הוא בכל זאת זקוק לשירות זה. כשני שלישים מההורים ציינו כי התמיכה הכוללת שילדם מקבל בבית הספר, אינה מספיקה. לדוגמה:

♦ יותר ממחצית ההורים ציינו שילדם זקוק לעזרה בלימודים בבית הספר, אך אינו מקבל כלל תמיכה מסוג זה;

◆ למעלה ממחצית ההורים שילדם מקבל שירותי עזר בבית הספר דיווחו שהתמיכה הניתנת (למשל הוראה מתקנת, עזרה בלימודים וטיפולים פרה-רפואיים) אינה מספיקה.

ההורים ציינו מספר סיבות לכך שילדם אינו מקבל עזרה בבית הספר. בין השאר:

- ◆ שיעור ניכר בקרב ההורים ציינו העדר תקציב בבית הספר;
- ◆ כחמישית מההורים ציינו מחסומים וקשיים ביורוקרטיים בקבלת השירותים, כמו: בעיות בקבלת שירותי הסייעת והגבלות בסל השילוב של בית הספר.

כתוצאה מכך יותר ממחצית ההורים משתמשים בשירותי תמיכה נוספים מחוץ לבית הספר, כמו טיפולים פרה-רפואיים אחר הצהריים. חלק מהשירותים הללו ממומנים במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי וחלקם - באופן פרטי.

אחד השירותים החשובים ביותר מבין שירותי התמיכה הרבים הנו שירותי סייעות. יותר ממחצית ההורים דיווחו שילדיהם מקבלים תמיכת סייעת בעקבות החלטתה של ועדת שילוב, ומרביתם ציינו כי שעות הסייעת ניתנות בהיקף שקבעה הוועדה. שירותי הסייעת ניתנים בעיקר לילדים עם לקויות קשות: אוטיזם או אספרגר, פיגור או תסמונת דאון, לקויות ראייה או נכות פיזית. רוב המרואיינים שדיווחו שילדם יש סייעת מרוצים ממנה במידה רבה, וזאת, על אף שפחות ממחציתם העריכו את הכשרתה כמספקת. חלק מהמשפחות אף דיווחו שהן מספקות לסייעת הכשרה באופן עצמאי, כיוון שהיא לא הוכשרה במידה מספקת על-ידי גורם אחר.

3.8 ציוד עזר והתאמת מבנה בית הספר

נראה כי קיים מחסור בציוד עזר לשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים בחלק ניכר מבתי הספר. אחוז גבוה מהנשאלים (45%) בקרב מנהלי המת"איות דיווח שציוד עזר לשילוב קיים רק בחלק קטן מבתי הספר. יש לציין כי ללא ציוד עזר מתאים, לא יתאפשר שילוב מוצלח של ילדים עם צרכים מיוחדים. כמעט כל מנהלי בתי הספר דיווחו על הצורך בציוד, כמו: מחשבים נישאים, ציוד אורקולי, מכשירי תקשורת, כיסאות מיוחדים וספרי ברייל. ממצאים דומים המעידים על המחסור בציוד העזר הנדרש לשילוב נמצאו גם בסקר הורים: כחמישית מההורים ציינו כי ילדם אינו מקבל מבית הספר ציוד עזר לשילוב הנדרש לו.

על-פי דיווחם של למעלה מ-70% ממנהלי בתי הספר, נדרש שינוי אחד לפחות במבנה הפיזי של בית ספרם (כולל הוספת רמפה, מעלית ושירותי נכים) על-מנת לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים. כמו כן, מדיווחי ההורים נראה כי במרבית המקרים שבהם נזקק הילד להתאמה במבנה בית הספר לצורך השילוב, היא אינה קיימת.

3.9 התנגדות לשילוב מצד צוות בית הספר

היבט נוסף שראוי לציין קשור להתנגדות לשילוב מצד צוותי בתי הספר. למעלה ממחצית ההורים ציינו שנתקלו בסירוב מצד בית הספר לשילוב ילדם, ורק לאחר שהפעילו לחץ, הסכים בית הספר לקבלו. אחד הממצאים המעניינים בסקרים בקרב מנהלי בתי הספר ובקרב מנהלי המת"איות נוגע לסוגי הלקויות שלגביהן מתעוררת התנגדות רבה לשילוב מצד מנהלים ומורים. כ-79% ממנהלי המת"איות

דיווחו על התנגדות של מנהלי בתי ספר ושל מורים לשילוב ילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות, ו-45% ממנהלי בתי הספר דיווחו על התנגדות של מורים לכך. לגבי שאר סוגי הלקויות, ציין אחוז קטן בלבד של מרואיינים כי עוררו התנגדות. בנוסף, כ-15% ממנהלי המתי"אות ציינו כי גם אוטיזם, אספרגר, פיגור ותסמונת דאון מעוררים את התנגדותם לשילוב של מנהלי בתי ספר ומורים.

3.10 שילוב חברתי

כמעט כל ההורים דיווחו שלא נתקלו בהתנגדות מצד הורי הילדים האחרים. רוב ההורים העריכו שהמחנכת משתדלת לעזור לילדם להשתלב בכיתה מבחינה חברתית ושבת הספר משתדל לסייע לילד להשתתף באירועים חברתיים מטעם בית הספר.

עם זאת, עדיין דווח על מספר בעיות בשילוב החברתי של ילדים עם צרכים מיוחדים בבתי הספר. יותר משני שלישים מההורים ציינו שלא התבצעה הכנה מוקדמת של התלמידים המשלבים בכיתה לפני קליטת הילד המשולב, על אף שבספרות מציינים שזהו רכיב משמעותי בשילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים.

כמו כן, הממצאים מצביעים על הבדלים במידת השילוב החברתי של ילדים עם סוגי לקויות שונים. מדיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר עולה כי ילדים עם לקויות ראייה ושמיעה וילדים עם נכויות פיזיות משולבים מבחינה חברתית במידה רבה יותר, בהשוואה לילדים עם אוטיזם ואספרגר או פיגור ותסמונת דאון. ממצא זה מצביע על הצורך לבחון דרכים להגברת השילוב החברתי של קבוצת ילדים זו, כגון, באמצעות הכנה מוקדמת של הכיתה המשלבת. כמו כן, מנהלי בתי ספר מדווחים כי תלמידים עם לקויות למידה חמורות משולבים מבחינה חברתית במידה רבה יותר, בהשוואה לילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות.

3.11 הבדלים בהיבטים שונים של שילוב לפי סוג הלקות

כאמור, נמצאו הבדלים משמעותיים בהיבטים שונים של השילוב, לפי סוג הלקות של הילד המשולב: מידת ההדרכה הנחוצה לצוות, מידת ההתנגדות לשילוב מצד המורים והורי הילדים האחרים בכיתה ומידת השילוב החברתי של הילד.

כפי שדווח קודם, לילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות יש קשיים מיוחדים בכיתה, הן מבחינת הקושי של המורים להתמודד עמם והן מבחינת מקומם החברתי בכיתה. ראוי לציין כי 39% ממנהלי בתי הספר ציינו כי בשילובם של ילדים עם הפרעות התנהגותיות מתעוררים הקשיים הרבים ביותר.

לפי דיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר, קבוצת הילדים המשולבים בעלי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות היא הקבוצה שלגביה קיים הצורך הרב ביותר בהדרכה. למורים אין די ידע וכלים להתמודדות עם ילדים אלו העלולים להפריע להתנהלות הכיתה, בניגוד לילדים עם לקויות אחרות שייתכן כי הם דורשים פחות תשומת לב מצד המורה במהלך השיעור. בנוסף, זוהי הקבוצה שכלפיה קיימת ההתנגדות הרבה ביותר בקרב מורים והורי ילדים משלבים, לפי דיווח מנהלי המתי"אות ומנהלי בתי הספר.

הממצאים מעידים אפוא שקבוצת הילדים עם הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות המשולבים בחינוך הרגיל זקוקה לתשומת לב מיוחדת מצד מתכנני תכניות התערבות חינוכיות. עוד עולה מהממצאים הצורך לסייע למורים שבכיתותיהם משולבים ילדים אלו - בהדרכה, בתמיכה ובהגברת היכולת להתמודד עמם ביעילות. הנחיית המורים עשויה לסייע באבחון הילדים עם בעיית קשב וריכוז, ובהמשך, לספק למורים דרכי הוראה חדשות ויעילות יותר להתמודדות עם התופעה. הדבר הוכח במחקר מעקב של התכנית "עידוד"¹.

3.12 השילוב בבית הספר - תרומות וקשיים

בתשובה לשאלה הפתוחה מה מרוויח בית הספר בעקבות השילוב, ציינו מרבית המנהלים תרומות בתחום חברתי, כגון תרומה לאווירה החברתית הכללית של בית הספר (45% מהנשאלים) ותרומה לילדים ללא מוגבלויות, כולל חינוך לקבלת השונה ולסובלנות (46%). שינוי חברתי מסוג זה מהווה אחת השאיפות המרכזיות של האגף לחינוך מיוחד במשרד החינוך.

מעל 82% ממנהלי בתי הספר ציינו תוספת של משאבים כספיים כדבר החשוב ביותר שבית הספר זקוק לו למען הצלחת השילוב.

בין הקשיים הבולטים, דווח על עומס גדול מדי על המורים בכיתה בעקבות השילוב, הפרעה להתנהלות הכיתה, היעדר משאבים כספיים ראויים לשילוב וירידה ברמת הלימודים הכללית בבתי הספר המשולבים.

3.13 הערכה כללית של השילוב

חרף הקשיים שתוארו לעיל, רוב ההורים העריכו את תהליך השילוב של ילדם כמוצלח במידה רבה מאוד או במידה רבה. למעלה ממחציתם ציינו מספר קשיים ובעיות הקיימים בתהליך השילוב. רובם הצביעו על היעדר ההכשרה של צוות בית הספר או בעיות בשילוב החברתי של הילד.

בין ההצעות שהציעו ההורים לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר, עלה בשכיחות הגבוהה ביותר נושא ההכשרה המקצועית לצוות בית הספר ולאחריו - מתן יותר שירותי תמיכה, סיוע להשתלבות החברתית של הילד בבית הספר והתאמת המבנה הפיזי של בית הספר לצורכי הילד. חלק מההורים ציינו שבמערכת החינוך אין מספיק מודעות לחשיבות השילוב ושהיא עדיין אינה מותאמת וערוכה לשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים. כרבע מהמשיבים ציינו את המחסור במשאבים לקידום ולשיפור תהליך השילוב בבית הספר. מעט פחות מרבע מההורים אמרו שעל-מנת להבטיח את הצלחת השילוב, הם נדרשים להיות מעורבים מאוד בתהליך. כאמור, גם מנהלי מתי"אות וגם מנהלי בתי ספר העלו את מרבית הסוגיות הללו.

---

¹ שרון, א'; צ'סנר, ס'; אור-נוי, א'; שטרסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. **תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי-ספר בירושלים - תמצית מחקר הערכה**. תמ-26-08. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

3.14 השוואה בין יהודים לערבים ובין מרכז לפריפריה

הן מנהלי מתי"אות והן מנהלי בתי ספר דיווחו על הבדלים בין המגזר היהודי למגזר הערבי, המשתקפים במחסור בשירותי תמיכה, בציוד עזר, בהתאמות פיזיות ובהדרכה ותמיכה למורים ולסייעות. לדוגמה, המרואיינים במגזר הערבי דיווחו על צורך רב יותר בהתאמות פיזיות הנדרשות לשילוב ועל מחסור רב יותר בשירותי תמיכה, בהשוואה למרואיינים מהמגזר היהודי.

בנוסף, המנהלים במגזר הערבי דיווחו על התנגדות רבה יותר לשילוב, בהשוואה למגזר היהודי. נמצא שמנהלי בתי ספר במגזר הערבי נוטים יותר לדווח על השתתפות פסיבית של הורים בוועדות שילוב ועל נכונות פחותה לשילוב בקרב המורים. עם זאת, יותר מנהלים במגזר היהודי דיווחו על השלכות שליליות שונות של השילוב, כמו עומס רב על המורה והפרעה להתנהלות הכיתה, וכן, פגיעה ברמת הלימודים והתנהגות אלימה כתוצאה משילובם של ילדים עם צרכים מיוחדים בבית הספר.

הבדלים נוספים נמצאו גם בין בתי ספר במרכז הארץ לבתי ספר בפריפריה. יותר מנהלי בתי ספר בפריפריה הצביעו על הצורך בציוד עזר נוסף, בהכשרה למורים ובשירותי תמיכה נלווים, לעומת המרכז. כמו כן, יותר מנהלים באזור הפריפריה דיווחו על נכונות מועטה או מועטה ביותר של מורים לשלב, בהשוואה למרכז.

3.15 תיאום ושיתוף פעולה בין הגורמים המשלבים

רובם המכריע של מנהלי בתי הספר הצביעו על שיתוף פעולה בין כל הגורמים המקצועיים המטפלים בילדים (תמיד או ברוב המקרים). לדבריהם, אף קיימת פונקציה של רכז או מתאם שילוב במרבית בתי הספר, המשמש איש הקשר בין בית הספר למתי"א.

עם זאת, לא תמיד ברור מהם תחומי האחריות וחלוקת הסמכויות בין החינוך הרגיל לחינוך המיוחד. כפי שציין אחד הבכירים במערכת החינוך, פעמים רבות, לתפיסת אנשי החינוך הרגיל, הילדים המשולבים מצויים תחת אחריות החינוך המיוחד (המתי"א), ואילו מתי"א מתייחסת אליהם כתלמידים לכל דבר שהאחריות עליהם היא של בית הספר הרגיל. עמדות בקרב אנשי החינוך נובעות לעתים מכך שלמורים אין די ידע בנוגע לאופן הטיפול בילדים משולבים, נושא שבהחלט ניתן להתמודד עמו באמצעות מתן הדרכה והכשרה רבה יותר למורים המשלבים ולמנהלים.

4. מסקנות מרכזיות

יישום פרק השילוב מהווה אתגר מאוד משמעותי למערכת, מאחר שהוא נוגע לכל בתי הספר. על כן, יש לצפות שלצורך יישום מלא שלו יידרש תהליך ממושך. הממצאים המוצגים בדוח הנוכחי מהווים אפוא נדבך חשוב ביישום של פרק השילוב ובסיס משמעותי לחיזוק התהליך.

ממצאי מחקר המעקב מראים כי מתקיימים כל הנהלים והפרוצדורות, כגון ועדות שילוב ובניית תכנית יחידנית. על בסיס ממצאי המחקר ודיונים עם נציגי משרד החינוך עולות כמה מסקנות מרכזיות:

◆ יש לחזק את מעורבות ההורים, במיוחד בבניית תכנית הטיפול ולעודד אותם לקחת חלק פעיל יותר בוועדות השילוב, במיוחד במגזר הערבי.

- ◆ יש צורך לשים דגש על הכשרת המורים המשלבים, לקראת קבלת תלמידים משולבים, וזאת בעיקר לגבי הפרעות קשב וריכוז ובעיות התנהגותיות ולקויות למידה.
  - ◆ יש לעודד אווירה משלבת בבית הספר ולפתח מנגנונים וסטנדרטים להטמעת השילוב בתוך בית הספר. שינוי זה דורש תהליך מורכב של שכנוע מורים ומנהלים בחשיבות הנושא והכנת הכיתות המשלבות לקראת קבלת התלמידים המשולבים על מנת לשפר את השילוב החברתי שלהם.
- המחקר סיפק למשרד החינוך משוב חיוני להמשך הפעלה ושיפור של "פרק השילוב". הממצאים הוצגו בפני מנכ"ל משרד החינוך ובכירים במשרד האחראים על השילוב בחינוך המיוחד ובחינוך הרגיל, בפני נציגי השירות הפסיכולוגי החינוכי ובפני נציגים של הפיקוח.
- המחקר מומן בסיוע קרן מנדל ברמן למחקר על ילדים עם מוגבלויות.

תוכן עניינים

1	..... 1. מבוא
1	..... 2. רקע
1	..... 2.1 חוק חינוך מיוחד
2	..... 2.2 תכנית האב ליישום חוק החינוך המיוחד
3	..... 2.3 הכנסת פרק השילוב (תיקון מס' 7) לחוק חינוך מיוחד (2002)
5	..... 2.4 יישום פרק השילוב
5	..... 2.5 שירותי תמיכה נלווים במסגרת "סל השילוב"
5	..... 2.6 בעיות הנובעות מהמחסור בתקציב
6	..... 2.7 הבדלים בין המגזרים
6	..... 3. מטרות המחקר
7	..... 4. מערך המחקר
7	..... 4.1 מחקר מקדים
7	..... 4.2 סקר מנהלי מתי"א
8	..... 4.3 סקר מנהלי בתי ספר יסודיים במגזר הממלכתי והממלכתי-דתי
8	..... 4.4 סקר הורים לילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים רגילים
11	..... 5. ממצאים
11	..... 5.1 מאפייני הילדים המשולבים
12	..... 5.2 היבטים פרוצדוראליים של יישום פרק השילוב
14	..... 5.3 מעורבות ההורים בתהליך השילוב
15	..... 5.4 הדרכה והכנה לתהליך השילוב
17	..... 5.5 תמיכות הניתנות לילדים משולבים
19	..... 5.6 התנגדות מורים והורים לשילוב
21	..... 5.7 הערכת התרומות, הקשיים וההשלכות של השילוב
23	..... 5.8 ציוד ושינויים במבנה הפיזי הנדרשים לצורך השילוב
24	..... 5.9 המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב
25	..... 5.10 שילוב חברתי של ילדים עם מוגבלויות בבתי הספר
26	..... 5.11 מידת ההצלחה של השילוב
28	..... 5.12 הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה והבדלים בין אזורים
34	..... רשימת מקורות
36	..... נספחים
36	..... נספח א : עמותות וארגונים שעמם נוצר קשר לצורך גיוס הורים למחקר שילוב
37	..... נספח ב : הערכות ההורים בנושאים שונים – לוחות

רשימת לוחות

פרק 4: מערך המחקר

- 9 לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורי הילדים שרואיינו בסקר .....
- לוח 2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בבתי ספר יסודיים, שהוריהם רואיינו בסקר .....
- 10

פרק 5.1: מאפייני הילדים המשולבים

- לוח 3: בתי ספר שבהם קיים שילוב יחידני וילדים בשילוב היחידני בבתי הספר היסודיים שנכללו בסקר מנהלי בתי ספר, לפי סוג לקות עיקרית .....
- 11

פרק 5.2: היבטים פרוצדוריאליים של יישום פרק השילוב

- לוח 4: הרכב ועדת השילוב, לפי דיווחם של מנהלי בתי ספר שנכללו בסקר .....
- 12

פרק 5.5: תמיכות הניתנות לילדים משולבים

- לוח 5: הימצאות שירותים נלווים וחדרי טיפולים מתאימים בבתי ספר, לפי דיווח מנהלי בתי הספר .....
- 18

פרק 5.7: הערכת התרומות, הקשיים וההשלכות של השילוב

- לוח 6: התרומות לבית הספר, הקשיים וההשלכות השליליות בעקבות שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר .....
- 22

פרק 5.8: ציוד ושינויים במבנה הפיזי הנדרשים לצורך השילוב

- לוח 7: דיווח על ציוד עזר הנדרש לבתי הספר לשם שילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר .....
- 23

- לוח 8: שינויים במבנה הפיזי של בתי הספר הנדרשים לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, לפי הערכת מנהלי בתי הספר .....
- 23

פרק 5.9: המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב

- לוח 9: המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי הספר ...
- 24

פרק 5.11: המשאבים הנדרשים לבית הספר לצורך הצלחת השילוב

- לוח 10: הורים שהעריכו את תהליך השילוב כמוצלח במידה רבה או רבה מאוד, לפי סוג הלקות של הילד .....
- 26

- לוח 11: סוגי לקויות שלגביהן ציינו מנהלי בתי הספר כי השילוב בבית הספר מוצלח יותר
- 27

פרק 5.12: הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה והבדלים בין אזורים

- לוח 12: מחסור בציוד עזר הנדרש לבית הספר לשם שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר .....
- 28

- לוח 13: קיומם של שירות וחדר טיפולים מתאים בעבורו בבתי הספר לפי דיווח מנהלי בתי הספר, לפי קבוצת אוכלוסייה .....
- 29

- 30 לוח 14 : התרומה והקשיים הנגרמים לבית הספר משילוב של ילדים עם צרכים מיוחדים
להערכת מנהלי בתי הספר, לפי מגזר .....
- 32 לוח 15 : מנהלי בתי הספר שהצביעו על מחסור בציוד עזר הנדרש לבית הספר לשם
שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים, במרכז ובפריפריה .....
- 32 לוח 16 : העדר שירות וחדר טיפולים מתאים בעבורו בבית הספר במרכז ובפריפריה,
לפי דיווח מנהלי בתי הספר .....
- 33 לוח 17 : המשאבים הנדרשים לבתי הספר להצלחת השילוב, לפי הערכת מנהלי בתי ספר
במרכז ובפריפריה .....
- 33 לוח 18 : הגורמים המשפיעים על שיעור התלמידים המשולבים בבית הספר,
לפי דיווח מנהלי בתי הספר .....

לוחות בנוספים

- 37 לוח ב-1 : הנושאים שלגביהם התקבל או היה חסר מידע לפני בחירת בית הספר,
לפי הערכת ההורים .....
- 37 לוח ב-2 : התפלגות מקבלי הסייעת לפי סוג הלקות (לפי הערכת הורים) וחלקם היחסי
מתוך סה"כ הילדים עם הלקות .....
- 37 לוח ב-3 : סוגי ידע ו/או הכשרה החסרים במיוחד לסייעת, לפי הערכת ההורים .....
- 38 לוח ב-4 : בעיות וקשיים עיקריים בקבלת שירותי תמיכה נלווים, לפי הערכת ההורים .....
- 38 לוח ב-5 : הצעות לשיפור תהליך השילוב בבתי הספר, לפי הערכת ההורים* .....
- 39 לוח ב-6 : הסיבות העיקריות להצלחה או אי-הצלחה של שילוב הילד, לפי הערכת ההורים .
- 39 לוח ב-7 : בעיות וקשיים עיקריים במהלך שילוב הילדים, לפי הערכת ההורים .....

רשימת תרשימים

- 13 תרשים 1 : התפלגות הגורמים המפנים לוועדות שילוב, לפי סוג לקות, על-פי סקר
מנהלי בתי ספר .....
- 16 תרשים 2 : מנהלי המת"אאות שראו צורך בייעוץ והדרכה למורים המשלבים, לפי סוג לקות
- 20 תרשים 3 : התנגדות של מורים לשילוב לפי סוג לקות, על-פי הערכת מנהלי בתי הספר .....
- 21 תרשים 4 : הערכת ההתנגדות לשילוב מצד הורי הילדים האחרים בכיתה, לפי סוג לקות,
על-פי סקר מנהלי בתי הספר .....
- 25 תרשים 5 : מנהלים שהעריכו את מידת השילוב החברתי במידה רבה, לפי סוג הלקות .....
- 27 תרשים 6 : סוגי לקויות שלגביהן ציינו מנהלי בתי הספר כי הן הקשות ביותר לשילוב .....